

BURSA İL MÜFTÜLÜĞÜ
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

HAYATI KİŞİLİĞİ ve DÜŞÜNCELERİYLE

HZ. ALİ SEMPOZYUMU

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(08-10 EKİM 2004 BURSA)

Yayına Hazırlayan

M. Selim ARIK

İL MÜFTÜLÜĞÜ
BURSA 2005

ALEVİLİKTE HZ. ALİ TELAKKİSİ
(Ali'siz Alevilik" ve "Ali'siz Alevilik Olur Mu?)

Doç. Dr. İlyas ÜZÜM
İslâm Araştırmaları Merkezi

Şeriat yolunu Muhammed açtı
Tarikat menzilini Ali seçti
Bu meydandan nice erenler geçti
Turnalar Ali'mi görmediniz mi
(Pir Sultan Abdal Divanı, s. 203)

Alevîlik'te, Hz. Ali yola ismini veren şahsiyettir. Her ne kadar geçmişte yolu isimlendirmek üzere muhtelif dönem ve coğrafyalarda birçok adlandırma söz konusu olmuşsa da bugün Ali'nin ismine nispetle "Alevî" terimi genel kabul görmüş, bu ad Bektaşîlik dahil, ilişkili bütün kesimleri kapsayan ortak bir terim özelliği kazanmıştır.

Bu yapıya mensup kimseler Safevî hareketi sonrası (XV. yüzyılın ikinci yarısı) kendilerini en üst seviyede Ali ile ilişkilendirmiş, bazan ona tanrılık yahut tanrısallık atfetmiş, bazan onu en büyük velayet sultanı görmüş, bazan acılar karşısında sığınma mercii bilmişlerdir. Alevî ozanları onun hakkında çok sayıda deyişler söylemiş, halk çocuklarına sıklıkla onun ismini vermiş, gülbanklar "Bism-i Şâh!" diye onun adıyla başlamıştır.

"Yol"da bu kadar merkezi konuma sahip olan Ali'nin nasıl bir şahsiyet olarak algılandığı, belirtmek gerekir ki, oldukça önemlidir. Zira Hz. Ali Peygamber'in damadı, müslümanlığı çocuk yaşta benimsemiş bir kişi, İslâm halifesi, adı ilk dönemdeki olaylarla ilgili olarak sıklıkla gündeme gelen bir şahsiyet olarak sadece Alevîlik açısından değil başta genel İslâmî anlayış (Sünnîlik) olmak üzere bütün kesimler tarafından önemsenen ve yer yer farklı biçimlerde tasavvur edilen bir kimsedir.

Hz. Ali'nin hayatı, Kur'ân ve hadisleri yorumu, ilmi derinliği hakkında İslâm tarihi kaynaklarında çok zengin bir malzeme bulunmaktadır; ancak Alevîlik açısından önem taşıyan husus "yol"un bu malzemeye ne kadar

ulaştığı yahut bunu bünyesine ne kadar ve nasıl yansıttığı değil, Hz. Ali'nin genel tarih kaynaklarında ortaya konulan şahsiyeti ile tasavvur edilip edilmediğidir. Teferruattaki farklılıklar ne olursa olsun Sünnî-Şîî hemen hemen bütün kaynaklarda müşterek olan ve gerçekliğinde en küçük bir şüpheye mahal bulunmayan husus Hz. Ali'nin "yüksek İslâm, gerçek İslâm, kitabî İslâm", "yaygın İslâm" gibi ifadelerle anılan temel İslâmî geleneğe en üst seviyede bağlı olmasıdır. Bu çerçevede, biraz daha açarak söylemek gerekirse, İslâm'ı öteki bazı inanç ve geleneklerle "harmanlayan" Alevîliğin bu dinin kimi inanç, inanç motifi, ibadet tarzı ve sembollerini bazan olduğu gibi, bazan perdeli, bazan tamamen farklı bir biçime dönüştürerek algıladığı gerçeği göz önünde bulundurularak Hz. Ali'yi, temel tasavvur itibarıyla, tarihi kimliğine paralel biçimde algılayıp algılamadığı önem taşımaktadır. Bu tebliğde, işaret edilen nokta ile ilgili ortaya çıkan tartışmaya temas edilerek Alevî kaynaklarının Ali tasavvuru yansıtılmaya çalışılacaktır.

İfade etmek gerekir ki, Alevîliğin bahis mevzu olduğu hemen her yerde zaman zaman Ali ve Alevîlik ilişkisi gündeme gelmiş, özellikle Alevî kültüre mensup olmayan kimseler Ali'yi tanıyıp sevdiklerini, bu anlamda Alevî olduklarını, Alevîler'in de Ali'nin yolunu takip etmeleri gerektiğini söylemişlerdir. Alevîler ise bu yaklaşımlardan rahatsızlık duymuş ve "zaten gittikleri yolun Ali yolu" olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak belli eğitim düzeyine sahip olan ve tarihteki Ali ile kendilerinin idrak dünyalarında yer alan Ali'nin paralellik arz ettiğinde şüphesi bulunan bazı yazarlar "kendi kültürlerinin inşa ettiği Ali'nin tarihteki Ali ile uyuşup uyuşmamasının hiç önemli olmadığını, Ali'yi gerçek kişiliği yerine sembolik şahsiyeti ile tanıdıklarını ve bunun kendilerine yettiğini belirtmişlerdir⁵⁹⁸.

Bu tür tartışmalar 1997'de yayımlanan müstakil bir kitapla yeniden fakat daha vurgulu biçimde gündeme gelmiştir. Alevî kökenden gelmeyen ancak yaygın İslâmî anlayışa mensubiyet davasında da bulunmayan Faik Bulut akademik hüviyet taşımayan eserini tamamen bu konuya tahsis ederek çarpıcı bir başlıkla isimlendirmiştir: "Ali'siz Alevîlik"⁵⁹⁹. Kitap başlığı ve temel tezi ile ilgili olarak camia arasında büyük tepki görmüş ve Alevî aydınları makaleler yayımlayarak Bulut'a cevap vermeye çalışmışlardır. Bilahare bu cevaplarını "Ali'siz Alevîlik Olur Mu?"⁶⁰⁰ başlığı ile kitaplaştıırıp yayımlamışlardır.

Burada önce bu iki kitaptan söz edilecek, sonra da konuyla ilgili Alevî telakkiye yer verilecektir.

598 Mesela bk. Reha Çamuroğlu, *Günümüz Alevîliğinin Sorunları*, İstanbul ts., Ant Yayınları, s. 116.

599 Eserin bibliyografik künyesi şöyledir: Faik Bulut, *Ali'siz Alevîlik*, Ankara 1997, Doruk Yayıncılık.

600 Kitabın bibliyografik künyesi şöyledir: (Ortak kitap), *Ali'siz Alevîlik Olur Mu?*, İstanbul 1998, Ant yayınları.

1. *Ali'siz Alevilik*

Akademik geçmişi olmayan Faik Bulut⁶⁰¹ tamamen amatör nitelik taşıyan eserini 454 sayfalık bir hacim halinde kaleme almış; temel iddiasını içeren hükmü "Ali'siz Alevilik" ifadesiyle başlığa taşımış ve çalışması büyük yankı uyandırmıştır. Önsözde Alevîliğin ciddi bir kimlik problemi yaşadığını, değişik çevrelerin bundan yararlanarak Alevîliğe farklı kimlik dayattığını söyleyen Bulut, yıllarca topluma Hz. Ali ve Ehl-i beyt ile ilgili efsaneler söylendiğini, Alevîliğin Hz. Ali üzerinden İslâm'a bağlandığını, gerçekte ise bunun doğru olmadığını iddia etmiştir. Ona göre Hz. Ali Alevî değil, Sünnî'dir; çünkü o camide namaz kılarken öldürülmüş, ayrıca Resûlullah'ın izini adım adım takip etmiş, bütün hayatını ve mücadelesini İslâm şeriatını korumaya vakfetmiştir. Öte yandan Alevîliğin "binbir fikir ve kültürün ürünü" olduğunu söyleyen Bulut, bu kültür içinde İslâm'ın payının "bir tutam"dan ibaret olduğu ileri sürmüştür.

Giriş niteliğindeki başlıklardan sonra kitabını dokuz bölüm halinde kaleme alan Bulut, ilk bölümde (s. 148-207), Hz. Peygamber'in vefatından sonra gelişen olaylara temas ederek Hz. Ali'nin başarılı bir cengaver olmasına karşılık başarısız bir siyasetçi olduğunu, esasında onun şeriat, hilafet ve nimetler için savaştığını, hakkında bilgi veren kaynaklara bakıldığında onun "halis-muhlis" şeriatçı olduğunun görüldüğünü, ayrıca ilk üç halifeye akıl hocalığı yaptığını, çocuklarına da onların isimlerini koyduğunu ifade etmiştir. İkinci bölümde (s. 208-230) Şiîlik konusuna giren yazar Ali devrinde Şiîliğin bulunmadığını, üçüncü bölümde (s. 231-250) Ali'nin kendi yandaşı İbn Seb'e'yi aşırı fikirleri dolayısıyla yaktığını ileri sürmüştür. Daha sonraki bölümlerde ana konudan kopan Bulut Haricîler'in ortaya çıkışı, İbn Zübeyr ayaklanması, ilk Şiî hareketler ve Şiî kökenli ayaklanmalara temas etmiş, ilk dönemlerdeki sınıf faaliyetlerine girmiş, Alevî mitolojisi üzerinde durmuştur.

Eserinin temel tezini birinci bölümde (s. 148-207) işleyen Bulut, burada İslâm tarihi, mezhepleri tarihi kaynakları ile günümüz Alevî yazarlarının çalışmalarından uzun ve sık alıntılar yaparak Hz. Ali'nin İslâm'ın temel kaynağı Kur'ân ile ikinci kaynağı sünneti en iyi takip eden bir şahsiyet olduğunu ortaya koymuştur. Onun Kur'ân'a uyarak şirki bağışlanmaz günah gördüğünü, namazı dinin temeli kabul ettiğini, zekat ve orucun farziyetinin altını çizdiğini, Ka'be'yi ziyaret etmek niteliğindeki hac ibadeti ile zekâta ayrıca vurgu yaptığını kaydetmiştir. Ayrıca onun İslâm devletine karşı çıkan

601 Kitabının ilk sayfasında yer alan biyografisine göre Faik Bulut 1950 yılında Kars'da doğdu. Yüksek öğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı. 1972-1980 yıllarında Ortadoğu ve Arap ülkelerinde bulundu. 1980 yılından itibaren gazeteci olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

kimseleri sapık olarak nitelediğini ve ceza olarak da kılıçtan geçirdiğini belirtmiştir.

Ayrıca eserde Ali'nin Hz. Fatıma'nın vefatından sonra birçok hanımla evlendiği, çok sayıda çocuğu bulunduğu bilgilerine yer verilmiş; diğer taraftan Ali'nin sınıfsal mücadelelere nasıl baktığı konusu ele alınmış, Alevîlik'te Zerdüştilik ve Manî'lik etkisine vurgu yapılmıştır.

Eser ilmilikten uzak, kaynak değerlendirmesinden yoksun, yalın ve disiplinsiz anlatım bakımından önemli zaafı taşıyarak birlikte, Hz. Ali'nin dinî kimliğini işaretlediği çizgi açısından "çarptıcı" değildir. Dinin Ehl-i beyt, cihat, hatta bazı temel inanç konularına "sosyalist" bir dünya görüşüyle baktığı açıkça gözlenen yazar, kitabın esas tezini oluşturan ve Ali'nin kimliğini tespiti yönelik yaklaşımlarında "yanlış bir inşa" çabası içinde değildir. Eserin bazı yerlerinde görülen ideolojik ve etnik bakış açısı çalışmayı ilmi bakımdan bütününe değersiz kılmakla beraber Hz. Ali'nin anlayış ve yaşayışı ile Alevîlik arasındaki kıyaslamaları temel çizgisi yönünden tutarsız görünmemektedir.

2. *Ali'siz Alevîlik Olur Mu?*

Faik Bulut'un "Ali'siz Alevîlik" kitabı neşredilir neşredilmez Alevî çevrelerde ciddi rahatsızlık meydana gelmiş, kimi Alevî aydınları küçük çaplı makaleler yayımlayarak eseri ve müellifini sert biçimde eleştirmişlerdir. Ancak giderek ağırlık kazanan görüş makalelerle yetinmek yerine doğrudan bir reddiye yazmak şeklinde gelişmişse de bu mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Ant Yayınları konuyla ilgili on iki yazarın makalelerini derleyerek "Ali'siz Alevîlik Olur Mu?" başlığıyla kitaplaştırıp neşretmiştir.

Önsözde "Alevî düşüncesinde Hz. Ali'nin özel ve ayırt edici bir yeri bulunduğu, Alevîliği Ali'siz düşünmenin söz konusu olamayacağı vurgulanmıştır.

Oniki yazarın (bazılarının birden fazla makalesi olduğu için) on dokuz makalesinden meydana gelen eserin ilk makalesi kitapla aynı adı taşımaktadır (s. 9-12) ve burada Musa'sız Musevîlik'ten, İsa'sız Hristiyanlıktan, Budizm'den söz edilemeyeceği gibi Ali'siz Alevîlik'ten söz edilemeyeceği ifade edilmiştir. Ali'nin her türlü kötülüğe karşı erdemleştirilmiş bir sembol olduğu, Alevîlik'te yüzlerce nefesin Ali'yi anlattığı belirtilmiştir. Aynı yazar "Kim Bu Faik Bulut, Ne Yapmak İstiyor?" isimli makalesinde (s.133-161) de eserden ziyade müellifi ele alıp tenkide tabi tutmuştur.

İkinci yazar Murat Küçük, "Ali'siz!" başlıklı makalesinde (s.12-16) Bulut'un iddialarının yeni olmadığını, bir kısmının doğru da olmadığını, öte yandan eğer Ali gerçekten Sünnî olduğu halde Alevîler'in onu farklı görme-

si bir "aldanış" ise bu aldanışın önemli olmayıp gönüllü bir aldanış olduğunu ifade etmiştir. Yazar yazısını *Buyruk*'tan küçük alıntılar yaparak eserin Ali ile ilgili yaklaşımlarına yer vermiştir.

Yazarlardan Baki Öz "Hz. Ali ve İslâm İçindeki Toplumcu Çizgisi" başlıklı yazısında (s. 17-29) Bulut'un konuyla ilgili iddialarına cevap temel teşkil etmek üzere Ali'nin İslâm'da toplumcu bir çizgiyi başlattığı, toplumsal sınıfsal çözümlenmeye ilişkin yaklaşımlar sergilediği, onun orta sınıftan ve emekten yana olduğu, eşitlikçi ve paylaşımcı bir anlayışa sahip olduğu, servet yığmaya karşı olduğu, şahsi hayatında sade bir yaşayışı tercih ettiği, yoksul yanlısı olduğu, zulme ve zalime karşı olduğu gibi hususları müstakil başlıklar halinde işlemiştir. Aynı yazar "Hz. Ali'yi Anlayamamak" başlıklı ikinci makalesinde (s. 29-43) de benzer düşüncelerini ortaya koymuştur.

İlhan Cem Erseven "Hangi Ali" makalesinde (s. 44-58) Kur'ân, tasavvuf düşüncesi, batınlık ve söylencelerin ayrı ayrı Ali portreleri çizdiğini ifade etmiş, Alevîler'in Ali'yi kutsallaştırdığını beyan edip Ali'siz Alevîliğin asla söz konusu olamayacağını dile getirmiştir.

Rıza Zelyut ise "Alevî Kavramının Boyutları/Şiirde" başlıklı makalesinde (s. 59-73) Alevî şairlerinden örnek vererek Alevîlik'te Ali'nin Tanrı olduğunu, kimi zaman Sünnîlere şirin görünmek için bu gerçeğin örtüldüğünü, oysa gerçekleri açıkça ilan etmek gerektiğini belirtmiştir.

Burhan Kocadağ "Anadolu Alevîleri ve Hz. Ali" başlıklı kısa hacimli makalesinde (s. 74-76) Ali'nin Alevîliğin kutsal ve ulu saydığı kişilerin başında geldiğini, onu üstün bir sevginin sembolü olarak kabul ettiğini, Alevî edebiyatının Ali'yi öven şiirlerle dolu olduğunu, dolayısıyla Ali'siz Alevîlik'in asla söz konusu olamayacağını söylemiştir.

Hüseyin Bal "Karizmatik Otorite, Ali ve Alevîler" ve "Türkler Alevîler ve Ali" isimli akademik nitelikli makalelerinde (s. 77-105) Türkler'in Ali'yi kendilerinden biri olarak benimsediklerini, kendi liderleri gibi ona da olağanüstülük ve Tanrı tarafından görevlendirilme misyonu verdiklerini belirtmiştir.

Ali Aktaş'ın "Dünyadaki ve Türkiye'deki Alevîliğin Toplumbilimsel Açıdan Çözömlenmesi" (s. 106-113), Ali Yaman'ın "Anadolu Alevîliği Bilimsel Yöntemle Ele Alınmalı" (s. 114-123), Nasuh Barın'ın "Nedir Bu Husumet" başlıklı (s. 124-132) makaleleri yer yer Bulut'a ve onun tezine ilişkin değerlendirmeler ihtiva ediyorsa da kitabın ana tezini değerlendirmeye yoğunlaşmamıştır.

Faik Bulut'la yakından tanıştığını ifade eden İsmail Onarlı birbirini tamamlar nitelikteki "Ali'siz Alevîlik", "Ali'li Alevîlik" ve "Kerbela Zalimin

Zulmüne Başkaldırı Destanıdır” isimli üç makalesinde (s. 162-205) Bulut’u eleştirerek onun iyi niyet taşımadığını, sosyalist ve Kürtçü bir zihniyete sahip olduğunu, cem evlerinin yükselmesinden ürktüğünü, hocası Nejat Birdoğan’a uyararak Alevîliği İslâm dışı görmeye çalıştığını, ayrıca Ali’yi İslâm-cı, şeriatçı olarak nitelerken temel aldığı İslâm’ın Emevi İslâmı olduğunu ileri sürmüştür.

Sadık Göksu ise eserin sonunda yer alan “Alevîliğe Karşı Zerdüşî Zorlama, Ateist Zorlama”, “Avesta Kürtçe Zerdüşî Kürt mü” ve “SSCB’de Dinsel Muhalefetin Boyvermesi” başlıklı üç makalesinde (s. 206-325) Bulut’un kitabındaki Alevîliğin kaynağı etrafında söylediği ve Zerdüştiliğe yer verdiği görüşlerini değerlendirmekte olup kitabın Ali’yle ilgili temel tezini değerlendirmeye yönelmemiştir.

Görüldüğü gibi kitapta yer alan makaleler Bulut ve eseriyle ilgili olmakla birlikte yaklaşık yarısı Bulut’un temel tezinden ziyade farklı konulara yönelmiştir. Doğrudan temel tezi ele alan yazılar ise ağırlıklı ve açık olmaktan uzak bir mahiyet taşımaktadır. Bu yazılarda Ali’siz Alevîliğin olamayacağı vurgulanmakla beraber, Bulut’un iddia ettiği “gerçek Ali kimliği”nin Alevîlik’teki Ali kimliğinden farklı olduğuna çok az değinilmiş, bu değinmelerde de Bulut’un iddiaları tam olarak yanlışılanamamış, hatta bir yazar (Murat Küçük) Ali hakkında aldanmanın önemli olmadığını ifade etmiştir.

3. Temel Alevî Kaynaklarında “Ali Tasavvuru”

Alevî kaynaklarda Hz. Ali ile ilgili tasavvuru tespit etmek için başlıca Alevî-Bektaşî menâkıbnâmeleri, ana erkan kitabı olan *Buyruk* ve ozanlar tarafından mısralara aktarılmış şiirleri/deyişleri incelemek gerekir⁶⁰². Bütün menâkıbnâmeleri ve şiirleri incelemek bu tebliğin sınırlarını aşacağı için, genel fikir vermek üzere, bunların en önemlilerinden Hacı Bektaş Veli Menâkıbnâmesi, *Buyruk* ve şairlerden de özel yeri olan Pir Sultan Abdal’ın deyişlerini tetkik etmenin uygun olacağı düşünülmüştür.

a) Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli

Geçmişte olduğu gibi bugün de en çok ilgi gören menâkıbnâme hüviyetindeki *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi*’nde Hz. Ali ile ilgili kayıtlar oldukça sınırlıdır.

Eserde Hz. Ali ilk olarak Hacı Bektaş-ı Veli’nin soyu vesilesi ile geçer. Buna göre Hacı Bektaş İbrahim es-Sâni diye anılan Seyyit Muhammed’in oğ-

602 Alevîlik’teki Ali tasavvurunu tespit etmek için başta Hacı Bektaş-ı Veli olmak üzere yolun büyüklerinden Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Olman Baba, Demir Baba menâkıbnâmelerini tahlil etmek gerekmektedir. Ayrıca deyiş ve nefeslerle ilgili olarak yedi büyük ozandan Nesîmî, Virânî, Hatâî, Yemînî, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet’in şiirlerini; ayrıca *Buyruk*’un dışında tamamı yazma halinde bulunan “erkannâmeler”i tetkik etmek gerekmektedir.

lu, o da Musa el-Sânî'nin oğludur. Musa ise Oniki İmam'dan sekizincisi Ali er-Rıza'nın baba bir küçük kardeşidir. Ali er-Rıza ise geriye doğru, Musa el-Kâzım, Ca'fer es-Sâdık, Muhammed el-Bakır, Zeynelâbidin, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, Ali el-Murtaza şeklinde sayılmaktadır⁶⁰³.

Menakıbnâme'de Hz. Ali ile ilgili ikinci kayıt Hacı Bektaş'ın bebekliğinde gerçekleşen bir keramet dolayısıyla zikredilir. Hacı Bektaş altı aylık olduğunda şehâdet parmağını kaldırarak kelime-i şehâdetin iki ruknüne ilaveten "Eşhedü enne Aliyyen veliyyullah" demiştir⁶⁰⁴.

Diğer bir kayda göre Hacı Bektaş-ı Veli Lokman-ı Parende'nin mektebinde ders okurken yanına iki kişi gelmiş, Parende içeri girdiğinde ise kaybolmuşlardır. Lokman'ın bunların kim olduğunu merak etmesi üzerine Hacı Bektaş söz alıp, bu iki nurlu kişiden sağ yanına oturanın iki cihan güneşi Hz. Muhammed, sol yanına oturanın ise Tanrı aslanı Hz. Ali olduğunu; birinin zahir bilgisinden, diğerinin batın bilgisinden bahsedip kendisine ders verdiklerini belirtmiştir⁶⁰⁵.

Başka bir kayıt da şudur: Lokman-ı Parende hac dönüşünde yanına gelen kimselere Hacı Bektaş'ın çocuk yaşta olmasına rağmen birçok keramet gösterdiğini, kendisi Ka'be'de namaz kılarken daima Hacı Bektaş'ı gördüğünü, namaz bitince de kaybolduğunu söylediğinde onlar şaşırmış, bu nasıl olabilir, o bir çocuk, dediklerinde Hacı Bektaş söz alıp şöyle cevap vermiştir: "Ben kevser sâkisi, alemlerin Rabbi Tanrı'nın aslanı, vilayet padişahı, müminlerin emiri Hz. Ali'nin sırrıyım. Bizim aslımız budur, bu gibi kerametler bize mirastır" dedi⁶⁰⁶.

Yine bir diğer kayıta Ahmet Yesevî'nin (ö. VI/XII.y.y) nefes oğlu Kutbeddin Haydar'ın ordusunun kafirlerle savaşı anlatılırken Kutbeddin'in ordusunun "Murtaza Ali gibi cenk ettiği" belirtilir⁶⁰⁷. Müteakip sayfada Ahmet Yesevî'nin Tanrı'ya yalvarması anlatılırken duasının bir bölümünde "Hakkında "Hel etâ" sûresi⁶⁰⁸ inen, şanında "la fetâ" denen⁶⁰⁹ Murtaza Ali'nin hakkı için..." dediği belirtilir⁶¹⁰.

Eserde "elif-i taç"tan bahsedilirken Hz. Peygamber'in onu Murtaza Ali'ye verdiği, ondan da imamlara nakledildiği söylenir⁶¹¹.

603 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 1*

604 *A.g.e., s. 4.*

605 *A.g.e., s. 5.*

606 *A.g.e., s. 7.*

607 *A.g.e., s. 9.*

608 *Kur'an'ın 76. suresine (el-İnsan) işaret ediliyor.*

609 *"Ali'den üstün genç, Zülükâr'dan keskin kılıç yok" hadisine işaret ediliyor (Hadis hakkında bk. Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, Beyrut 1352, II, 363-364).*

610 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, s. 10.*

611 *A.g.e., s. 10*

Nihayet eserde tespit edebildiğimiz kadarıyla son kayıt Hacı Bektaş Diyar-ı Rûm'a geldiğinde kendisini sorgulayan kimselere kendisi hakkında bilgi verirken "Meşrebim Muhammed-Ali'dendir" şeklindeki ifadedir⁶¹².

Menakıbnâme'de Hz. Ali ilgili göndermeler bunlardan ibaret olup onun dinî kimliğine yönelik açık değerlendirmeler bulunmamaktadır. Kelime-i şehâdetin üçüncü ruknü olarak zikredilen Ali'nin "velayeti" ile de siyasi velâyetin kast edilmediği görülmektedir. Ayrıca Ali'nin İslâm'ın batınî yönünü temsil eden bir şahsiyet olduğuna gönderme yapılmaktadır.

b) *Buyruk*

Alevîler açısından en önemli erkân kitabı olan *Buyruk*'ta Hz. ile ilgili kayıtlar az değildir. Doğrudan Ali'den söz eden bir başlık bulunmamakla birlikte muhtelif konular vesilesiyle Ali'ye gönderme yapan paragraf ya da cümleler belli bir yekuna ulaşmaktadır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

aa) Hz. Muhammed miraçta Allah ile doksan bin söz konuştu. Bunun otuz bini şeriat üzerine idi ve insanlara indi; kalan altmış bini ise Ali'de sıroidu⁶¹³.

bb) Miraçta Hz. Muhammed kırklar meclisine uğradığında orada Ali'yi gördü. Kırklar "Pirimiz Şâh-ı Merdân Ali, rehberimiz Cebrail'dir, dediler. Ayrıca burada Hz. Muhammed onun geldiğini görünce tecella ve temenna ile ona, yani Ali'ye yer gösterdi. Kırklar da Hz. Muhammed'e katılarak Hz. Ali'ye saygı ile eğilip yol açtı ve yer gösterdiler. Bu sırada Hz. Muhammed Ali'nin parmağında miraca giderken aslanın ağzına verdiği yüzüğü gördü⁶¹⁴.

cc) Hz. Muhammed miraçtan döndükten sonra insanları talip olmaya çağırdı, sonra Cebrail gelip, "Ey Muhammed Tanrı Ali'yi vasiyet etmeni buyurdu", dedi. Bunun üzerine deve palanından bir minber yapıldı. Muhammed üstüne çıktı ve "Gelin Ali'ye tabi olun" buyurdu. Onu da minbere çağırdı. Kutsal elleri ile kuşağını açtı. Ali'yi bağrına bastı. İkisi bir gömlekten baş gösterdi. İki baş bir gövde gözüktü. Sonra Ali'ye: "Senin kanın benim kanım, senin etin benim etim senin vücudun benim vücudum, senin ruhun benim ruhum, senin canın benim canımdır", buyurdu. Sonra oradakilere: "Ali ile ben ikimiz bir ağacın meyvesiyiz", dedi. Sonra da Fetih sûresinin 10. ayeti okuduktan sonra Ali için dua okudu, "Allah'ın onun sevenleri sevmesini, düşmanlarına düşmanlık yapmasını" dile getirdi. Sonra belinden kutsal kuşağı çıkarıp üç düğüm atarak Ali'ye bağladı. Arkasında "La ilahe illallah Muhammedün resulullah Aliyyün veliyyullah" dedi. Arkasından ina-

612 A.g.e., s. 19.

613 *Buyruk* (nşr. Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, s. 7.

614 A.g.e., s. 11.

nanlara "her iki kişi birbirinizi kardeş yapın" buyurdu. Kendisi de "Ey Ali sen benim kardeşimsin", diyerek Ali ile kardeş oldu⁶¹⁵.

dd) Şeriat, tarikat, marifet, hakikat gibi pirlık ve seccade de Muhammed-Ali'den kalmıştır. ...Ta ezelde hırka, meftul, irşat, tövbe, pirlık ve seccade Şâh-ı Merdan Ali'ye verilmiştir⁶¹⁶.

ee) Hz. Muhammed, Hz. Ali hakkında: "Zülfikar'dan üstün kılıç, Ali'den üstün yiğit yok", buyurdu. Yine Hz. Muhammed, "Yapıp çeviren güç sahibi yalnız Tanrı'dır", deyip dini açıkladı. Lam ve Elif koydu. Lam Muhammed, Elif Ali demektir. Sonra şeriat ortaya çıktı. Şeriat Muhammed'in şanına geldi. Şeriat erkanı, tarikat, marifet, kavlü karar, seccade, biat, irşat, ikrar, iman, pirlık Muhammed-Ali'ye indi. Oruç, namaz, hac, zekat, kelime-i şehâdet Muhammed Ali'nin buyruğudur. Bunların tümünü yerine getirmek gerekir. Çünkü Ulu Tanrı Muhammed'i sevdi, Muhammed oldu, Ali'ye sevdi Ali oldu. Muhammed-Ali Tanrı'nın sırrının sırrı, kapısının kapısıdır. ...Din Muhammed, Ali imandır. ...Kişi Muhammed Ali soyunu kabul ettiği takdirde suyun gözüne erişir. Onsekiz bin alem Muhammed-Ali'nin dostluğu ili öğünmüştür. Muhammed Ali'ye saygısı olmayan Yezit'tir⁶¹⁷.

ff) Tarikat inananların ulusu Hz. Ali'dir. Ali veliler şâhidir⁶¹⁸.

gg) Sofu verdiği lokmayı Allah, Muhammed, Ali aşkına veren kimsedir⁶¹⁹.

hh) Ca'fer Sadık: "Din Muhammed, iman Ali'dir", buyurdu⁶²⁰.

ii) Muhammed-Ali'nin yolu Ulu Tanrı'nın nurudur⁶²¹.

jj) Ulu tanrı yedi sevgili dostuna taç göndermiştir. Yedinci tacın rengi kızıldır ve Hz. Ali'ye gelmiştir. ...Ali'nin tacının tereği on ikidir. Bu on iki terek on iki imamı karşılar⁶²².

kk) Üç sünnetten üçüncüsü Hz. Ali'dir. Bunun gereği Muhammed-Ali'nin yoluna teslim olmaktır⁶²³.

ll) Hz. Ali inananlara kimi zaman aslan donunda gözükürdü. Bu nedenle ona "Allah'ın aslanı" adı verilir. Ne var ki Hz. Ali'yi lanetli İbn Mülcem camide namaz kılariken şehit etti⁶²⁴.

mm) Ammar b. Yâsir Hz. Ali'ye gelip, "insanlar ne ile uğraşmalı, bir kişinin işi gayret ile mi kaza ile mi iyi olur, pirin yapması gereken işler neler-

615 A.g.e., s. 112-15.

616 A.g.e., s. 17.

617 A.g.e., s. 19-20.

618 A.g.e., s. 31.

619 A.g.e., s. 35.

620 A.g.e., s. 51.

621 A.g.e., s. 103.

622 A.g.e., s. 121-122.

623 A.g.e., s. 132.

624 A.g.e., s. 134.

dir, öbür dünyaya ne zararlıdır, saki kimdir, insanın ilmini artıran nedir..." gibi çeşitli konularda sorular sordu. Ali bunların hepsini mükemmel şekilde cevapladı⁶²⁵.

nn) Toprak Şâh-ı Merdân Ali'dir. Bu nedenle o Ebû Turâb yani "toprak oğlu" diye anılmıştır. Velilik ve kerametleri o ortaya çıkarmıştır. ...Yol Muhammed-Ali'den kalmıştır⁶²⁶.

oo) Hz. Ali sâki-i kevser'dir⁶²⁷.

Hz. Ali hakkında geniş sayılabilecek bir malzemeye kaynaklık eden *Buyruk*'ta görüldüğü gibi Ali, Muhammed ile aynı öz, ayrı beden olarak tasvir edilmekte, ayrıca onun miraçta Muhammed'in yolunu kesen aslan olduğu, kırklar meclisinin de başı olduğu belirtilmektedir. Dinin şeriat kısmının Muhammed'le temsiline mukabil Ali'nin tarikatı temsil ettiği belirtilmektedir.

c) Pir Sultan Abdal'ın Deyişleri

Alevî toplumunu en çok etkileyen ve onların duygularını en iyi dile getiren şairlerden biri, Şâh İsmail'den sonra belki de birincisi olan Pir Sultan Abdal öteki şairler gibi birçok şiirinde doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Ali'den bahsetmiştir. Onun ve ona atfedilen şiirlerin bir araya getirildiği en hacimli derleme olan *Pir Sultan Abdal Divanı* adlı çalışmada yer alan deyişler incelendiğinde bu konuda zengin bir malzemenin bulunduğu hemen göze çarpmaktadır. Sözü edilen eser tarandığında Pir Sultan'ın yolun temel kavramı niteliğindeki "Hak-Muhammed-Ali" üçlemesi bağlamında deyişler söylediği, kimi zaman Muhammed ile Ali'ye aynileştirerek "Muhammed-Ali" üzerine mısralar döktürdüğü, kimi zaman da müstakil olarak Ali'ye gönderme yaptığı görülmektedir.

Pir Sultan'ın şiirlerinde bir şekilde değindiği Hz. Ali ile ilgili bütün ifadelerini tespit etmek bu tebliğin sınırlarının dışında kalır. Bu, bize göre müstakil bir araştırmaya konu olacak zenginliktedir. Onun yerine burada adı geçen eser dikkate alınarak onun doğrudan Ali'yi konu edindiği on beş civarında şiiri göz önüne alınarak Ali tasavvuru ortaya konabilir:

aa) Pir, Kızıl Deli Sultan'dan söz ettiği yedi kıtalık bir şiirin kita sonlarında Hz. Ali'ye atıf yaparak "Kırklar'a ser-çeşmesin pirim Ali" mısrasına yer verir; ayrıca aynı şiirde onun Allah'ın aslanı olduğu belirtir⁶²⁸.

bb) Pir Sultan yine yedi kıtalık başka bir şiirinde "vücut iklimini devr ettiğinde Hasan, Hüseyin ve Ali"yi gördüğünü, âb-ı kevser ile akanın Ali ol-

625 A.g.e., s. 139-145.

626 A.g.e., s. 148.

627 A.g.e., s.158.

628 *Pir Sultan Abdal Divanı* (nşr. Esat Korkmaz), İstanbul 1994, Ant Yayınları, s. 76-77.

duğunu, Mervan'ı basanın, seher yelleriyle esenin, Yezid'in neslinin kesenin Ali olduğunu söyleyerek son iki mısrasını şöyle bitirmektedir⁶²⁹:

Hak'kın emri ile dört kitap indi

Okuyan Muhammed yazan Ali'dir"

cc) Pir'in beş kıtalık bir şiirinin kıtaların son mısralarında "İki cihanda varım Ali'dir", "Gören gözlerim nurum Ali'dir", "Yezid'i katleden yârim Ali'dir", "Gönlümde gayr yok varım Ali'dir", "Adım Pir Mehemmed pirim Ali'dir" denilmektedir⁶³⁰.

dd) Pir Sultan Abdal yine beş kıtalık bir şiirinde Hz. Ali'yi "her yerde makamı olan, sevenleri serden geçen, yolu cümleden ala olan... gibi sıfatlarla över⁶³¹.

ee) Şair "Allah bir Muhammed Ali" redifli şiirinde yer yer Ali'ye tanrısalığı çağrıştıracak biçimde: "Bir mum yanar bir şişede/ Bülbül eğlenmez meşede/ Yedi iklim dört köşede/ Allah bir Muhammed Ali" diye seslenirken devamında: "İki kuş gördüm yuvada/ Döner mutlak havada/ Dağda deryada ovada/ Allah bir Muhammed Ali" demektedir⁶³².

ff) Pir Sultan başka bir şiirinde Muhammed ile Ali aynileştirilmekte ve şöyle demektedir: "Can bülbülü ne beklersin kafeste/ Ali'nin sırrını söyle nefeste/ Dünya kurulmadan oturan posta/ Bir ismi Muhammed bir ismi Ali"⁶³³.

gg) Pir Sultan Abdal, Ali'ye Tanrılık atfettiği "Allah bir Muhammed Ali'dir Ali" redifli şiirinde: "Hayali gönlümde yadigar kalan/ Allah bir Muhammed Ali'dir Ali/ Darı çeç üstünde namazın kılan/ Allah bir Muhammed Ali'dir Ali", bir kıta ardından da: "Aslan olup yol üstünde oturan/ Selman'a destinde nerkis getiren/ Kendi cenazesin kendi götüren/ Allah bir Muhammed Ali'dir Ali" demektedir, şu kıtada ise te'lih fikrini daha belirginleştirmektedir: "Yer gök arasına nizamlar kuran/ Ak kağıt üstüne yazılar yazan/ Engür şerbetini Kırklar'a ezen/ Allah bir Muhammed Ali'dir Ali"⁶³⁴.

hh) Pir Sultan Abdal'ın Hz. Ali'ye uluhiyet atfettiği bir şiirinin ilk kıtasında: "Gafil kaldır şu gönülden gümanı/ Bu mülkün sahibi Ali değil mi/ Yaratmıştır on sekiz bin alemi/ Rızıkların veren Ali değil mi", demektedir, peşinden ise şunları eklemektedir: "Gelin vazgeçelim böyle gümandan/ Vallahi çıkarız dinden imandan/ Şefaata umarım Oniki İmamdan/ Anların atası Ali değil mi", Bir kıta sonrasında ise: "Binbir adı vardır, bir adı Hızır/ Her nerde ça-

629 A.g.e., s. 160-161.

630 A.g.e., s. 181.

631 A.g.e., s. 196.

632 A.g.e., s. 198-199.

633 A.g.e., s. 199.

634 A.g.e., s. 200-201.

ğır-san orada hazır/ Ali padişah-tır, Muhammed vezir/ bu fer-manı yazan Ali de-ğil mi?"⁶³⁵ demektir.

ii) Pir Sultan çok sevilen ve cemlerde okunan "Turnalar Ali'mi görmedi-niz mi" redifli şiirinde Ali'nin Yemen'de bulunduğunu, Muhammed miraca çıkarken orada olduğunu, havanın yüzünde sema tuttuğunu, âb-ı kevser şa-rabını içtiğini ifade edip son kıtada: "Şeriat yolunu Muhammed açtı/ Tarikat menzilin Ali seçti/ Bu meydandan nice erenler geçti/ Turnalar Ali'mi görme-diniz mi" demektir.⁶³⁶

jj) Başka bir şiirde ise Pir Sultan Abdal, "Evvelin evveli Muhammed Ali/ Zahir batin kerem Şâh-ı Merdan'ın/ Tenimiz Muhammed, canımız Ali/ Cümle şâd-ı hürrem Şâh-ı Merdân'ın" derken⁶³⁷, diğer bir şiirinde de onu şe-hit eden İbn Mülcem'e lanet etmektedir.⁶³⁸

kk) Yine Pir Sultan'ın meşhur başka bir şiirinin bir kıtasında kırklar mec-lisine atıf yapılarak, "Turnaya vermiştir sesini/ Melekler tutar yasını/ Kırklar ile yer üzümü/ Yiyen Murtaza Ali'dir" derken bir diğer kıtada miraca gön-dermede bulunulup, "Ali çeken kılıncını/ Düldül çeker göçünü/ Muham-med'in miracını/ Gören Murtaza Ali'dir" denilmektedir.⁶³⁹

ll) Pir Sultan'nın şu şiiri de dikkat çekicidir: "Gel şu meydanı bilersen/ Ye-di kere konup göçen Ali'dir/ Şu meydandan eğer haber sorarsan/ Hak ile ba-tılı seçen Ali'dir". Diğer kıtada, "Hak dostudur şu meydanı getiren/ Sofra ku-rup hep açları doyuran/ Peygamber'in köşkünde de oturan/ Mü'minlere hu-yetiren Ali'dir" demektir.⁶⁴⁰

mm) Pir'in bir başka şiirinin iki kıtası şu şekildedir: "Yol içinde yol sorar-san/ Yol Muhammed-Ali'nindir/ Yetmiş iki dil sorarsan/ Dil Muhammed Ali'nindir... "Kâni bizden evvel gelen/ İbadetini tamam kılan/ On parmağı pınar olan/ El Muhammed Ali'nindir"⁶⁴¹.

nn) Pir'in çok meşhur olan ve Muhammed ile Ali'nin ayniliğini dile ge-tirdiği bir şiirin ilk kıtası şöyledir: "Sabah seherinde niyaza geldim/ Dağlar ya Muhammed Ali çağırır/ Bülbülün figanı bağrımı deler/ Güller ya Muham-med Ali çağırır"⁶⁴².

oo) Pir'in Ali'ye ulûhiyet nispeti çağrışımı yapan şu şiiri de dikkate alın-malıdır: "Kuş olup güvercin donunun giyen/ Uyan dağlar uyan Ali geliyor/

635 A.g.e., s. 201-202.

636 A.g.e., s. 202-203.

637 A.g.e., s. 208.

638 A.g.e., s. 209.

639 A.g.e., s. 213

640 A.g.e., s. 215.

641 A.g.e., s. 216.

642 A.g.e., s. 217.

Mucizatın cümle aleme bildiren/ Uyan dağlar uyan Ali geliyor". "Karataşı konukluğa konduran/ Rahmet ile şu alemi konduran/ Oniki Kurbanı bir kazana dolduran/ Uyan dağlar uyan Ali geliyor"⁶⁴³.

pp) Ali ile Hacı Bektaş'ın aynileştirildiği bir şiirinde Pir şöyle der: "Sensin bizim zahir batın ulumuz/ Aman medet mür(üv)vet ver Pir Hacı Bektaş/ Her taraftan sana çıkar yolumuz/ Ali'sin bin adın var Hacı Bektaş", "...Şâhların Şâhısın zât-ı Ali'sin/ Her ilmin kânisin, Şâh-ı velisin/ Abdal Musa Kızıl Delisin/ Abdalların başın der Hacı Bektaş"⁶⁴⁴.

Bundan başka Pir Sultan'ın şiirlerinde Muhammed-Ali ayniliğine dikkat çeken birçok deyiş bulunmaktadır. Ayrıca Ali'nin Muhammed olduğu, ay'ın Ali, günün Muhammed olduğu, Ali'nin nurdan olduğu, Ali'nin pir olduğu, Ali'nin gazilerin başı ve Allah'ın aslanı olduğu birçok mısra da dile getirilir⁶⁴⁵. Görüldüğü gibi Ali hakkında oldukça fazla deyiş söyleyen Pir Sultan Abdal'da Ali tasavvuru hem *Buyruk*'ta anlatılan Muhammed-Ali beraberliğini yansıtmakta, hem de kimi zaman tanrısal bir karakter taşımaktadır.

Sonuç

Alevîlik'te "yol"un adlandırılmasından gülbankların, ismine izafetle başlamasına kadar merkezi nitelikteki şahsiyet olan Ali'nin nasıl algılandığı zaman zaman tartışma konusu yapılmış, Faik Bulut *Ali'siz Alevîlik* başlığı ile neşrettiği kitabında, Ali'nin gerçek kimliğinin hiçbir yönüyle Alevîliğe yakın olmayıp Sünnî bir karakter taşıdığını ileri sürmüştür. Bulut'a sert tepki gösteren Alevî aydınları ise Alevîliğin asla Ali'siz olamayacağını, ancak bunun Ali'nin tarihi kişiliğine uygun Ali olmasının önem taşımadığını ifade etmişlerdir.

Alevî kaynaklarda Ali'ye sıklıkla atıfta bulunulmuş olmakla birlikte o, tek, yalın ve muayyen bir kimliğin sahibi olarak tasvir edilmeyip, "yol"un kendi esnek yapısına uygun biçimde, yer yer birbirinden farklı kişilikler olarak tasavvur edilmiştir. Bu tasavvurlar şunlardır:

a) Ali, Muhammed ile aynı öz, ayrı beden olup yolun kurucusudur. Bu ikisi arasında bir ayrılık söz konusu olduğunda Muhammed dinin zahirini ve şeriatı, Ali ise batınını ve tarikatı temsil eder.

b) Ali mürşittir, pirdir, erendir. "Yol"a giren onun mürşitliğini kabul etmiş olur. "Erenlerin şâhı" odur. O "Şâh-ı Merdân'dır", velayet aleminin güneşidir.

c) Ali Allah'ın aslanı, yiğitlerin sultanıdır. Hz. Peygamber'in onun hakkında söylediği "Ali'den üstün yiğit, zülfikardan keskin kılıç yok" sözü bu

643 A.g.e., s. 219.

644 A.g.e., s. 283.

645 Örnekler için bk. a.g.e., s. 41, 42, 51, 58, 76, 79, 101, 132, 176, 186.

anlayışın simgesidir.

d) Ali Tanrı'dır. Hz. Muhammed miraca çıkarken onun yolunu kesen aslan Ali'dir. Hak Divanı'nda oturan Ali'dir. On sekiz bin alemleri kuran, bütün canlıların rızkını veren Ali'dir.

Ayrıca Alevilik'te Ali, kevser sâkisi, murtazâ (razı olunmuş), ilim şehrinin kapısıdır.

Kaynaklarda bu algılamalar dışında Ali'yi "tarihi ve müteşerri" kimliği ile algılama istikametinde belirgin bir tasavvur söz konusu değildir.

Bu tebliğde işlenmemiş olmamakla birlikte, kaydedilmelidir ki, Ali'nin "uluhiyet"ine yönelik yaklaşımlar Alevi kültürdeki vahdet-i vücudçu anlayış ile Hurûfî anlayışların tezahürüdür. Nitekim bu konuda en vurgulu yaklaşım sergileyen Nesîmî ve Virânî bu anlayışları öne çıkan şahsiyetlerdir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Alevîlik yaşadığı tarihi ve sosyal sürece bağlı olarak Ali'yi çok yönlü bir kimliğin sahibi olarak ele almış, daha yaygın bir anlayış olarak onu velayet sultanı olarak görmüş, belli ölçüde de onu kendi kültürel yapısı içinde inşa ederek bir bakıma "kendileştirmiş"tir.